

“Bolşevik Ruslar”ın Millî Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Girişimleri*

Nurettin ÇAKICI

Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

E-Mail: nurettincakici@ktu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9193-122X

Hikmet ÖKSÜZ

Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

E-Mail: h.oksuz@ktu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3957-9174

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 30.03.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 21.10.2020

ÖZ

ÇAKICI, Nurettin; ÖKSÜZ, Hikmet, “**Bolşevik Ruslar**”ın Millî Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Girişimleri, CTAD, Yıl 16, Sayı 32 (Güz 2020), s. 717-746.

Bolşevik İhtilali sadece ortaya çıktığı coğrafyada değil; aynı zamanda çevre bölgeler, devletler ve milletler üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak etkisini hissettirmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın henüz tamamlanmadığı sırada meydana gelen ihtilal, Rusya’da iktidarın el değiştirmesiyle sonuçlanmıştır.

* Bu çalışma 26-27 Aralık 2019’da İstanbul’da gerçekleşen *1918-1919 Müttarekeden Millî Mücadeleye Uluslararası Sempozyumu*’nda “Sovyet Arşiv Belgeleri Işığı Altında Havza Görüşmesi Üzerine Bir Değerlendirme” başlığıyla tebliğ olarak sunulmuştur. Tebliğ, daha sonra farklı belge ve kaynaklarında eklenmesiyle genişletilmiş ve bu başlıkla makale haline getirilmiştir.

İktidarın yeni sahibi olan Bolşevikler, hâkimiyetlerinin kabul görmesi amacıyla iç ve dış politikalarını Çarlık döneminden farklı bir çizgiye oturtmak istemiş olsa da Çarlık Hükûmeti'nin eski müttefikleri olan İngiltere ve Fransa yeni yönetimi tanımak istememiş; hatta Çarlık idaresini tekrar canlandırmak amacıyla mücadele eden karşı devrimci gruplara askerî ve mali anlamda destek vermiştir. Bu durumu ülke bütünlüklerine alenen bir tehdit olarak algılayan Bolşevikler, yayımladıkları deklarasyonlar vasıtasıyla emperyalizme ve emperyalizmin temsilcilerine karşı tüm ulus ya da hükûmetleri ayaklanmaya teşvik etmiştir. Bununla beraber, Bolşevikler emperyalist anlayışla hareket eden devletlerin tehdit ve işgaline maruz kalan ulus ve hükûmetleri destekleyici söylemler geliştirmişlerdir. Söz konusu söylemler kendilerinin de düşman olarak addettikleri cepheye muhalif kitlelere “ortaklık” ve “birlikte hareket etme” davetlerine doğru evrilmiştir. Bu davetler Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf Devletleri'nin işgaliyle karşı karşıya kalan Türkleri de kapsamaktadır. Türklerin bağımsızlık mücadelesinin de “Batı”yı hedef alması, Bolşeviklerin Türklerle temasa geçmesini zaruri bir hâle getirmiştir. Taraflar arasında resmî ilişkilerin oluşturulmasından önceki süreçte Bolşeviklerin Millî Mücadele temsilcileriyle bağlantı kurmaya çalıştıkları bilinmektedir. Bu bağlamda yıllardır tartışılabilen Havza görüşmesi de çalışmanın kapsamına dâhil edilmiştir. Çalışmaya konu olan temas girişimlerinin temelinde yatan faktörlerin Bolşeviklerin dış politika yaklaşımları açısından analizi ve Türklerin bu yaklaşımlara tepkisi, taraflar arasında resmî ilişkilerin kurulmasına zemin hazırlaması bakımından incelenmeye değer görülmüştür. Bu çalışma taraflar arasında temas girişimlerinin başlamasından resmi ilişkiler kurulmasına kadar olan dönemi kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bolşevik, Türk, deklarasyon, Millî Mücadele, Sovyet Arşiv Belgeleri.

ABSTRACT

ÇAKICI, Nurettin; ÖKSÜZ, Hikmet, **Endeavours of the “Bolsheviks” to Contact the Turkish National Movement**, CTAD, Year 16, Issue 32 (Fall 2020), pp. 717-746.

Directly or indirectly, the Bolshevik Revolution had effects not only in the geography it emerged, but also in the neighbouring regions, states and for their peoples. The revolution, which occurred during the Great War, resulted in the change of ruling power in Russia. The Bolsheviks, which are the new holder of the ruling power, wished to place their domestic and foreign policies on a line more different than in the Tsarist Russia in order for their authority to be accepted. The previous allies of the Tsarist Russia, namely

France and Great Britain, however, did not want to recognize the new administration. Moreover, they supported, in military and financial sense, the counter-revolutionary groups in order to bring back the Tsarist administration. This was perceived by the Bolsheviks as an overtly threat to the territorial integrity. The Bolsheviks encouraged all the nations and governments to revolt against the imperialists and their representatives through declarations they issued. Moreover, they developed discourses supporting all the nations and governments that were under the threat and occupation of the states acting with imperialist approach. The discourses in question evolved into the invites of “collaboration” and “partnership” with the groups opposing to the front deemed by the Bolsheviks as enemies. Such invites also cover the Turks, who experienced the occupation of the Allied Powers after the Mudros Armistice. Since the Turkish National Struggle was against the Western Powers, the Bolsheviks felt the need to contact the Turks. In the process before the formal relations were established between the parties, it is known that the Bolsheviks tried to contact the representatives of the Turkish National Struggle. In this context, the meeting of Havza, which has been discussed for years, were included in this study. The analysis of the factors, which are the basis of the contact attempts, from the viewpoint of the foreign policy approaches of the Bolsheviks and the reaction of the Turks to these approaches are considered to be valuable for analysis in respect of preparing the grounds for the establishment of the formal relations between the parties. This study covers the period from the beginning of the contact attempts between the parties to the establishment of formal relations.

Keywords: Bolshevik, Turkish, declaration, Turkish National Struggle, Soviet Archival Documents.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın ve akabindeki gelişmelerin gidişatını etkileyen Bolşevik İhtilali'nin¹ 20. yüzyılın en önemli olayları arasında gösterilmesi yaygın bir tarihî kabuldür. Söz konusu ihtilalle birlikte Bolşeviklerin² Çarlık Hükûmeti

¹ Bolşevik ya da “Ekim İhtilali/Devrimi” olarak adlandırılan ihtilal Miladi Takvime göre 7 Kasım 1917'de gerçekleşmiştir. Rusların kullandıkları takvime göre ise ihtilalin tarihi 25 Ekim 1917'dir. Bk. Marcel Liebman, *Rus Devrimi Bolşevik Zaferinin Kökenleri, Aşamaları ve Anlamı*, Çev. Samih Tiryakioğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 110.

² Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin 1903 yılındaki ikinci kongresinde Bolşevikler ile Menşevikler arasında belirgin fikir ayrılıkları ortaya çıkmış ve bu fikir ayrılıkları 1912 yılında resmî bir bölünmeyle sonuçlanmıştı. Parti içerisinde görev tanımı ve üyelik konularındaki tartışmalar sonucunda kazananlara Bolşevikler (çoğunluk), muhaliflere ise Menşevikler (azınlık) denilmiştir.

döneminde uygulanan politikalardan uzaklaşması, hem Rusya’da hem de çevre devlet ya da coğrafyalar üzerinde köklü değişiklikler meydana gelmesine sebep olmuştur. Bolşeviklerin ihtilalden sonraki iç ve dış politikalarına yönelik söylemlerini “barışçıl” bir çizgiye oturtma anlayışı, kurdukları düzenin meşruluğunu sağlama girişimi olarak değerlendirilebilir. Ancak Bolşeviklerin bu tutumunun, savaş yanlısı ve sömürü amacı güden politikaların temsilcilerinin,³ hâkimiyet kurmak istedikleri bölgelerdeki ulus ya da hükûmetleri, Sovyet Hükûmetine yakınlaştırdığı da bir gerçektir.

Rusların Birinci Dünya Savaşı’ndan müttefikleri olan İngiltere ve Fransa, Bolşeviklerin ihtilalle birlikte tesis etmiş oldukları idari sistemin çökertilerek Çarlık Hükûmeti’nin tekrar canlandırılması için mevcut tüm imkânları kullanmaktaydı. İtilaf Devletleri, Rusya’nın yeni hükûmetinin temsilcileri olarak ortaya çıkan Bolşeviklerle mücadele eden “karşı devrimciler”⁴ askerî ve mali anlamda destek vermekteydiler. Bolşevikler doğrudan kendilerini hedef alan İtilaf Devletlerinin söz konusu stratejisinin misillemesini, yayımladıkları deklarasyonlar vasıtasıyla “emperyalistlerin” işgal hareketlerine ve tehditlerine maruz kalan tüm ulus ve hükûmetleri ayaklandırmaya teşvik ederek yapmıştır.

İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Mütarekesi⁵ emperyalist güçlerin Osmanlı topraklarını işgaline zemin hazırlamıştı. Bu durum işgal ve bağımsızlık tehdidiyle karşı karşıya kalan Türkleri millî bir mücadele etrafında birleştirerek, İtilaf Devletleri’ne karşı mücadele hazırlıklarına sevk ederken⁶ iç savaş içerisinde olan Bolşeviklerin de kaygılarının artmasına sebep olmuştur. Söz konusu kaygıların temel nedeni güvenlik meselesiydi. Bu nedenle Bolşevikler, Anadolu’da İtilaf Devletleri’ne

Bk. Edward Hallett, Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923*, Çev. Orhan Suda, Cilt 1, Metis Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul, 2016, s. 36-52.

³ *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politiçeskoj İstorii*, (Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivi). Fond Adı: Grigoriy Konstantinoviç Orconikidze. Fond: 85, Opis: Turtsiya, Delo: 97, List: 2. Aynı arşive bundan sonraki atıflar bu şekilde gösterilecektir. (RGASPI, F: 85, Op: T, D: 97, L: 2.) Sovyet temsilcileri bu tür söylemleri sadece yayımladıkları deklarasyonlarda değil aynı zamanda diplomatik yazışmalarında da ifade etmiştir. Savaş karşıtı olduklarını ve ulusların bağımsızlık haklarını savunduklarını dile getirmelerine rağmen otoritelerini sağlamlaştırma sürecinde ve özellikle sağlamlaştırdıktan sonraki süreçte bu tür söylemler üzerinden düşman ilan ettikleri emperyalist devletlerin politikalarına benzer politikalar takip etmişlerdir.

⁴ Çarlık taraftarı olan karşı devrimciler “Beyazlar”, Beyaz Ordu’un askerleri olarak da bilinmektedirler. Ekim İhtilalinden sonra Rusya’daki iç savaş sırasında Çarlık rejimini canlandırmak amacıyla Bolşeviklere (Kızıllar) karşı savaşmışlardır. Bk. Herbert George Wells, *Gölgeler İçinde Rusya*, Çev. Mert Morah, İthaki Yayınları, İstanbul, 2019, s. 60.

⁵ Mütareke maddeleri için bk. Ali Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948, s. 69-73.

⁶ RGASPI, F: 85, Op: T, D:96, L: 5.

karşı başlatılan Millî Mücadele hareketini yakından takip etmiş ve bahsi geçen mücadeleyi destekleyici bir tutum sergilemiştir. Zira İtilaf Devletlerinin Boğazlar, Karadeniz ve bazı stratejik noktaları hâkimiyet altına almaları Sovyet Hükûmetini güneyden gelebilecek her türlü saldırıya açık hâle getirecekti. Dolayısıyla Millî Mücadele hareketinin de “emperyalist cepheyi” hedef olarak belirlemesi Bolşeviklerin Türkleri kendi saflarına çekmek istemesi için yeterli bir sebep olarak görülebilir. Öte yandan her iki tarafında uluslararası arenada diplomatik anlamda tanınma kaygısı tarafları “zorunlu bir iş birliği” sürecine sürüklemiştir.⁷

Bu çalışmada Bolşevik İhtilali sonrasında Sovyet Hükûmeti temsilcilerinin Millî Mücadele hareketiyle temas kurma girişimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Resmî ilişkilerin oluşturulmasına uzanan süreçteki bağlantı kurma teşebbüsleri, Bolşeviklerin kendi politik ve stratejik menfaatleri göz önünde bulundurulurken değerlendirilmiştir. Bununla birlikte çalışmada Bolşeviklerin dış politika yaklaşımları açısından Havza görüşmesinin gerçekleşip gerçekleşmediğine ilişkin detaylar da aktarılmaya çalışılmıştır.

Bolşeviklerin Dış Politika Yönelimlerinin Millî Mücadele Hareketiyle Temas Kurulmasındaki Rolü

Rusya’da 20. yüzyılın başlarında -1900’den 1917’ye kadar- yaşanan gelişmeler ve özellikle Birinci Dünya Savaşı’nın getirmiş olduğu ekonomik zorluklar, burada aynı yıl içerisinde iki ihtilalin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan en önemli etkenler olarak öne çıkmıştır.⁸ Şubat/Mart 1917 yılında gerçekleşen ilk ihtilalle Romanov Hanedanlığı yıkılarak bir “Geçici Hükûmet” kurulmuş,⁹ Ekim/Kasım 1917’deki ikinci ihtilalle de Geçici Hükûmetin devrildiği ve iktidarın Sovyetlere geçtiği ilan edilmiştir.¹⁰ Bolşevikler, 8 Kasım’da savaşı sonlandırılmasına yönelik bir barış deklarasyonu yayımlayarak, savaşı

⁷ Miller, Türklerin de (Ankara Hükûmeti) karşı karşıya kaldığı askeri ve siyasi problemlerden dolayı Sovyet Hükûmeti ile yakınlaşmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Bk. A. F. Miller, “Burjuazno-Natsionalnaya Revolyutsiya V Turtsii”, *Sovetskaya Rossiya i Kapitalisticheskiy Mir V 1917-1923 gg.*, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politicheskoy Literaturı, Moskva, 1957, s. 582.

⁸ Galip Kemalî Söylemezoğlu, *Rusya Tarihi*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939, s. 457-458.

⁹ Volin, *Bilinmeyen Devrim*, Çev. Erden Akbulut, Birinci Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 110; M. Gorkiy vd., *1917 Sovyet Devrimi*, Cilt 1, Çev. Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayınları, İstanbul, 2012, s. 107; Moshe Lewin, *Sovyet Yüzyılı*, Beşinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 350.

¹⁰ Artnur Rosenberg, *Bolşevizm Tarihi*, Çev. Levent Konca, Habitus Yayınları, İstanbul, 2014, s. 104-105; Alexander Robinowitch, *Bolşevikler İktidara Geliyor Petrograd’da 1917 Devrimi*, Çev. Levent Konyar, Yordam Kitap, Birinci Baskı, İstanbul, 2010, s. 330; John Reed, *Dünyayı Sarsan On Gün*, Çev. Rasih Güran, Yordam Kitap, İstanbul, 2017, s. 110-111.

tüm halklara ve onların hükûmetlerine ilhaksız, tazminatsız, adil ve demokratik bir barış için müzakerelerde bulunma çağrısı yapmıştır.¹¹

Bolşevikler dış politikaya yönelik ilkelerinin belirlenmesinde Çarlık Hükûmeti'nin ve Geçici Hükûmetin tutumundan farklı bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Savaşın sonlandırılması bağlamında yayımladıkları “Barış Dekreti” bahsi geçen farklılığın göstergelerinden biri olarak öne çıkmıştır. Bolşeviklerin adil, ilhaksız ve tazminatsız barış teklifi Osmanlı Devleti tarafından cazip bir öneri olarak görülmüştür; zira 1917'ye kadar Ruslara kaybedilen topraklar geri alınabilecekti. Dolayısıyla Bolşevik İhtilali ve ardından ilan edilen barış dekreti Türkiye’de memnuniyetle karşılanmıştır.¹² Ayrıca Bolşevikler, İstanbul’un ele geçirilmesine yönelik Çar’ın imzaladığı ve Kerenskiy Hükûmetinin kabul ettiği gizli anlaşmaların yırtıldığını belirtmiştir.¹³ Söz konusu durum da ihtilalin Türkiye’de olumlu karşılanmasını sağlamıştır.¹⁴

¹¹ V. İ. Lenin, *Polnoye Sabraniye Soçineniy*, Tom 35, İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva, 1974, s. 13. Ayrıca “Barış Dekreti”nin tam metni için bk. Yuriy Veniaminoviç Klyuçnikov i Andrey Sabanin, *Mejduradnoya Politika Noveşego Vremeni v Dogovorab, Notab i Dekleratsiyab*, Çast 2, İzdanie Litizdata NKİD, Moskva, 1926, s. 88-90; Jane Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy 1917-1924*, Vol. 1, London, 1951, s. 1-3.

¹² Uygur Kocabaşoğlu ve Metin Berke, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 101; Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Ülke Kitapları, (Basım tarihi yok), İstanbul, s. 35; Abdula Mardanoviç Şamsutdinov, *Bir Sovyet Tarihçisinin Gözüyle Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı (1918-1923)*, Çev. Atal Behramoğlu Dördüncü Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s. 63-70; Enis Şahin, *Diplomasi ve Sınır Gümrü görüşmeleri ve Protokolleri-1918*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005, s. 25.

¹³ A. Miller, “İstoriya Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy”, *İstoriçeskij Jurnal*, İzdatelstvo Pravda, Kniga 10-11, 1941, s. 100. Ayrıca bilginin geçtiği çağrının tam metni için bk. *Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 1, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva, 1959, s. 34-35.

¹⁴ Yalçın Murgul, “Osmanlı Devleti için Bolşevik İhtilali Neyi İfade Ediyordu?”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Sayı 26, 2017, s. 7; Nejla Günay, “Bolşevik İhtilali'nin Ardından Osmanlı Devleti'nin Rusya'daki Yeni Rejime Bakışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 35, Sayı 100, 2019, s. 360. Ayrıca bahsi geçen konuyla ilgili şu kaynaklardan da faydalanılabilir. Bk. Yaşar Baytal, “Osmanlı Basınında 1917 Bolşevik İhtilali”, *History Studies*, Cilt 10, Sayı 5, 2018, s. 1-15; Ahmet Gündüz, “1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları”, *Gazi Üniversitesi Kurşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 5, 2005, s. 1-12; Zafer Toprak, “Vladimir İlyiç Ulyanov (Lenin) ve Türkiye-I Ekim Devrimi ve Osmanlı-Türk Basınında Lenin”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 287, 2017, s. 72-78; Emel Akal, “Rusya’da 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerinin Türkiye’ye Etkileri/Yansımaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 8, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 114-137; Evren Küçük ve Nurgül Bekar, “Türk Diplomatlarının Bakış Açısıyla Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1925)”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 74, Sayı 1, 2019, s. 163-192; Türkkaya Ataöv, “Hiçbir Yerde Yayılanmamış Belgelerle Atatürk ve Lenin Arasındaki Yazışmalar”, *Vatan*, 20 Mayıs 1976, s. 4.

İhtilalden sonra Bolşevikler “Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı” meselesi üzerinde de hassasiyetle durmuşlardır.¹⁵ Rusya’da yaşayan halkın muhtelif etnik ve dinî unsurlardan oluşması, Bolşevikleri hem yeni idari sistemlerinin benimsenmesi hem de bahsi geçen unsurların ayaklanmasını engellemek amacıyla birtakım köklü kararlar almaya yöneltmiştir. Bu bağlamda 15 Kasım 1917 tarihinde “Rusya Halkları Hakları Deklarasyonu” ilan edilmiş ve Rusya’da yaşayan bütün unsurların eşit haklara sahip olduğu belirtilmiştir.¹⁶ Bununla beraber deklarasyonda tüm etnik farklılıkların kendi kaderlerini kendilerinin tayin edebileceklerine de vurgu yapılmıştır.¹⁷

Rusya Halkları Hakları Deklarasyonu’nun içerisinde belirtilen Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı ilkesi ilk bakışta iç politikaya yönelik bir uygulama olarak düşünülebilir. Ancak söz konusu ilke Bolşevikler tarafından “dünya ihtilali”ni gerçekleştirebilmek ve ulusları, kendilerinin de düşman olarak belirttikleri emperyalistlere karşı ayaklandırmak için bir dış politika manivelası şeklinde kullanılmıştır. Ya da Sovyet Hükûmetinin sonraki diplomatik hamleleri bahsi geçen durumun böyle algılanmasına sebep olmuştur.

Bolşevikler, Birinci Dünya Savaşı’ndan çekildikten sonra dış politikalarının temelini İtilaf Devletleri ve Almanya ile uygun şartlar içeren bir anlaşma yapılması üzerine kurmuştu. Rusya’daki iç savaş şartları ve uluslararası konjonktür Sovyet Hükûmetini barış yapmaya sevk eden etkenler olarak görülmekteydi. Üstelik barış yapıldıktan sonra Sovyet temsilcileri ülkedeki otoritelerini pekiştirmek, savaşın ve ihtilallerin etkisiyle yıpranmış ekonomiyi ve orduyu canlandırmak için zaman kazanmış olacaktı.¹⁸ Bütün bu etkenler göz önünde bulundurularak Rusya ve diğer devletler arasında 3 Mart 1918’de Brest Litovsk Antlaşması imzalanmıştır.¹⁹ Fakat Brest Litovsk Antlaşmasının imzalanması ihtilalden sonraki iç çatışmaları durdurmamıştır.

Rus İç Savaşı sırasında Fransızlar ve özellikle İngilizler, Çarlık rejimini canlandırmak amacıyla mücadele eden karşı devrimcileri maddi ve manevi olarak desteklemiştir. Bolşeviklerin temsil ettikleri yeni yönetim sisteminin emperyalist anlayışın aleyhine gelişim göstermesi ve gizli anlaşmaları açıklayarak toprak taleplerinden vazgeçtiklerini belirtmeleri bu durum üzerinde etkili

---

¹⁵ Lenin’in bu konu hakkındaki görüş ve değerlendirmeleri için bk. V. İ. Lenin, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, Çev. Muzaffer Erdost, On İkinci Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2014.

¹⁶ Kamuran Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 1.

¹⁷ Deklarasyonun tam metni için bk. *Dokümanı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 1, s. 14-15.

¹⁸ Umut Bekcan, “Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 68, No 4, 2013, s. 78.

¹⁹ Rusya ile Almanya, Avusturya Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye arasında imzalanan antlaşmanın tam metni için bk. *Dokümanı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 1, s. 119-124.

olmuştur. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusya'sına müttefikleri tarafından milyarlarca Frank borç verilmiş, Bolşevikler bu borcu üstlenmemiştir.²⁰

Sovyet Hükûmeti'nin yayımlamış olduğu deklarasyonlarda emperyalistlere karşı mücadeleye davet ettiği kitlelerden olumlu dönüt alması hem Batılı devletlerin kendi ülkelerinde hem de sömürgeleştirdikleri ya da sömürgeleştirme eğiliminde oldukları bölgelerdeki ulusların da mevcut iktidarlara karşı ayaklanmasına sebep olabiliirdi. İtilaf Devletleri böyle bir durumun ortaya çıkma ihtimalinden endişe duymaktaydı ve endişeleri yersiz de değildi. Zira Avrupa'da bir ihtilal dalgası yaşanmaktaydı ve bu duruma Rusya'daki ihtilallerin sebep olduğu kanaati yaygındı.²¹ Dolayısıyla İtilaf Devletleri Sovyet rejimine karşı kurulu sistemlerinin bir gereği olarak Çarlık rejimini canlandırmak amacıyla savaşı karşı devrimcilere destek vermişlerdir.²²

Rusya'daki iç savaş sırasında Sovyet Hükûmeti, karşı devrimciler ve onların destekçileri olan İtilaf kuvvetleri tarafından kuşatılmıştı.²³ Bolşevikler iktidarlarının iç ve dış kuvvetler tarafından tehdide maruz kalmasının sonucunda otoritelerini sağlamlaştırmak için ellerindeki tüm imkânları kullanmışlardır.²⁴ Diğer taraftan Bolşevikler İtilaf Devletleri'ne ya da onların lideri olarak öne çıkan İngilizlere karşı dünyanın tüm “ezilen ve sömürülen halklarına” çağrıda bulunarak, onları emperyalizmin temsilcileriyle mücadeleye davet etmiştir:

“Köleliğiniz hiçbir zaman Rusya ve Rusya'nın devrimci hükûmeti tarafından istenmemektedir; köleliğiniz, ancak Avrupa'nın emperyalist soyguncularından, memleketlerinizi paylaşamadıklarından birbirine düşerek bugünkü savaşa sebep olanlardan, memleketlerinizi soyguna ve türlü haksızlıklara uğratarak sömürge haline getirmek isteyenler tarafından beklenebilir. O halde bu soyguncuları, memleketinizi kendilerine köle edenleri deviriniz, yıkınız. (...) Zaman kaybetmeyiniz ve topraklarınıza yüzyıllar boyunca el koyanları sırtınızdan silkip atınız. (...) Kendi ülkelerinizin öz sahibi olunuz. İnsanlığınıza yaraştır, insanlığınıza uygun

²⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları Millî Mücadele ve Bolşevik Rusya*, (Haz.) Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s. 248.

²¹ Ernest Mandel, *Ekim 1917: Darbe mi Sosyal Devrim mi? Rus Devriminin Meşruiyeti*, Çev. Oktay Emre, Yazın Yayınları, İstanbul, 1997, s. 41-42.

²² Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 592.

²³ Giray Saynur Derman, “TBMM Dönemi Türk Sovyet İlişkileri ve SSCB Dış Politikası (1917-1925)”, *Yeni Türkiye: TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı II*, Sayı 112, 2020, s. 17.

²⁴ Propaganda, tehdit ve yıldırma faaliyetleri Sovyet temsilcilerinin en yoğun kullandıkları yöntemlerdi. Ayrıca rejim muhaliflerini etkisiz hâle getirmek için ÇEKA'yı kurmuşlardı. ÇEKA, Acil Durum Komisyonu ya da Olağanüstü Komisyon olarak bilinmektedir. Bk. Bertrand Russell, *Bolşevizmin Pratiği ve Teorisi*, bgst Yayınları, İstanbul, 2016, s. 29.

yaşamlarınızı kendiniz kurunuz. Bu, hakkınızdır çünkü yazgınız kendi elinizdedir... Rusya Müslümanları! Doğu Müslümanları! Dünyanın yenilenmesine götüreceğ olan bu yolda biz sizden duygularımıza katılmanızı ve yardımınızı bekliyoruz.”²⁵

Bolşevikler bu tür davetlerle ezilen ve sömürülen halkları kendi saflarına çekmeye çalışmıştır. Bu şekilde hareket etmelerinde yeni rejimlerini daha geniş alanlara yaymak istemelerinin büyük bir etkisi olmuştur. Ayrıca böyle bir politikayla emperyalistlerin bahsi geçen ezilen ve sömürülen halklar üzerindeki etkilerini kırmayı hedeflemişlerdir.

Sovyet Hükûmeti ilan ettiği deklarasyonlardaki çağrılarını faaliyete geçirmek için emperyalist devletlerin tehdidiyle karşı karşıya olan ulus ve hükûmetlerle bağlantı kurmaya yönelmişlerdir. Afganistan’a ve İran’a gönderdikleri temsilciler bu yönetime örnek olarak gösterilebilir.²⁶ Lenin, 1919 yılının Kasım ayında Amanullah’a bir mektup yazmış ve Afganistan’ı “dünyadaki tek bağımsız Müslüman devlet” olarak selamlamıştır. Ayrıca mektubunda Afgan Hükûmetiyle ticaret ve dostluk anlaşmaları yapmaya hazır olduklarını da belirtmiştir.²⁷ Söz konusu ilginin amaçlarından ilki Bolşeviklerin dış politika yaklaşımlarına uygun şekilde İngilizlere karşı verilen mücadelede ortak hareket etmeyi temin etmek, ikincisi ise iki hükûmet arasında komşuluk ilişkilerini geliştirebilmektir.²⁸

Öte yandan, Çiçerin tarafından “İran İşçi ve Köylülerine” adlı bir bildiri yayımlanarak, İran halkı da “soygunculara ve zalimlere” karşı ortak bir mücadeleye davet edilmiştir.²⁹ Bunun yanı sıra bir süre sonra Çiçerin “Türkiye’nin İşçi ve Köylülerine” de hitap ederek İstanbul ve Boğazlara yönelik eski hükûmetlerin taleplerini reddettiklerini ilan etmiştir.³⁰ Ayrıca “Türkiye’nin İşçi ve Köylülerine” dair deklarasyon metninde iki tarafın işçi ve köylülerinin güçlerini birleştirerek Avrupalı “soyguncuların” ortadan kaldırılmasına da değinilmiştir.³¹ Bolşevikler propaganda aracı olarak kullandıkları bu deklarasyonlarla hem İtilaf Devletleri’nin kendilerini dolaylı ya da doğrudan

---

²⁵ Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden “Millî Mücadele”ye*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979, s. 36-37.

²⁶ Afganistan’a gönderilen Sovyet temsilcisi için bk. Carr, *Bolşevik Devrimi 1917-1923*, Cilt, 3, s. 225. İran’a gönderilen Sovyet temsilcisi için bk. “İvan Osipoviç Kolomiytsev”, *Diplomatiçeskiy Slovar*, Tom 2, İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva, 1971, s. 79.

²⁷ Carr, *Bolşevik Devrimi 1917-1923*, Cilt, 3, s. 226.

²⁸ Louis Fischer, *The Soviets In World Affairs*, Vol. 1, London, 1930, s. 286.

²⁹ Bildirinin tam metni için bk. Klyuçnikov i Sabanin, *age.*, s. 341-344.

³⁰ Edward Hallett Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923*, Cilt 3, İkinci Baskı, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s. 231.

³¹ Deklarasyonun Rusça tam metni için bk. Klyuçnikov i Sabanin, *age.*, s. 384-387; Türkçesi için bk. Yerasimos, *age.*, s. 130-133; İngilizcesi için bk. Degras, *age.*, s. 164-167.

etkileyecek faaliyetlerini etkisizleştirmeyi hem de yine İtilaf Devletleri'nin Rusya'ya yakın bölgelerdeki ulus ya da devletler vasıtasıyla Sovyet Hükûmeti üzerinde kurmak istedikleri baskıyı ortadan kaldırmayı amaçlamışlardı.

Bolşevik Rusların Millî Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Eğiliminin Stratejik Temelleri

Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri'nin Türk Boğazları'nda kurmuş olduğu askerî ve siyasi üstünlük Rusya'yı güneyden gelebilecek saldırılara karşı savunmasız bırakmıştı. Dahası, İngilizler Kafkasya'da Bolşevik karşıtı oluşumları destekleyerek muhtemel bir Rus-Türk iş birliğini önlemeye çalışmaktaydı.³² Bu politikayla hem Bolşeviklerin güneye doğru yayılması engellenecek hem de yine Bolşeviklerin destekleme eğiliminde oldukları Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesi doğudan ve batıdan kısaca alınmış olacaktı.

Öte yandan, Türk Boğazları ve Kafkasya yoluyla Bolşevik karşıtı tehdit ve propagandaların Rusya'ya girebilmesinin önü de açılmıştı. Bunun yanı sıra Mondros Mütarekesi'nden yaklaşık altı buçuk ay sonra İngilizlerin desteğiyle Anadolu'ya çıkarılan Yunan kuvvetlerinin bahsi geçen bölgede yayılmasını, Bolşevikler aynı zamanda kendilerine yönelik bir tehdit olarak değerlendirmekteydiler. Zira Yunanlıların Anadolu'da batıdan doğuya doğru yayılması hem Sovyet rejimi için bir tehdit unsuru oluşturacak hem de ilerleyen süreçte Sovyet Hükûmetinin Akdeniz'e geçişini engellemiş olacaktı. Söz konusu ihtimaller Bolşeviklerin İtilaf Devletleri'ne karşı mücadele hazırlığında olan Türklerle temas kurmasını zaruri bir hâle getirmiştir.³³

---

³² Bolşeviklerle Millî Mücadele hareketi temsilcilerinin muhtemel ittifakına karşı Gürcistan'daki Menşevikler, Azerbaycan'daki Müsavatçılar ve Ermenistan'daki Taşnakların desteklenerek oluşturulması düşünülen ve İngilizlerin Kafkasya temsilcisi Oliver Wardrop tarafından ortaya atılan Kafkas Seddi Projesi. Projenin başarılı olması durumunda Türklerin bağımsızlık mücadelelerinde yardım alabilecekleri tek yol da kapanmış olacaktı. Bk. Yerasimos, *age.*, s. 115-116; Bülent Gökay, *Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye*, İkinci Baskı, Çev. Sermet Yalçın, Agorakitaplığı, İstanbul, 2006, s. 89-94. Ayrıca Mustafa Kemal, 1920'nin Şubat'ında Kafkas Seddine karşı bölgede Bolşeviklerle birlikte hareket edilmesini, aksi halde Türklerin Anadolu'daki direnişinin temelden yıkılacağını ifade etmiştir. Bk. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 192-196. Kazemzadeh de Müttefiklerin Transkafkasya Cumhuriyetlerini teşvik ederek ya da destekleyerek, onları Sovyet Rusya'nın yayılmasının önünde olası bir engel olarak düşündüklerini ifade etmiştir. Bk. Firuz Kazemzadeh, *The Struggle For Transcaucasia (1917-1921)*, Philosophical Library, New York, 1951, s. 272. Bunların yanı sıra Kafkasya'ya yönelik politikalar ve bölgedeki hâkimiyet mücadeleleri hakkında kapsamlı bilgi için bk. W. E. D. Allen ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields A History of The Wars On the Turco-Caucasian Border 1828-1921*, Cambridge University Press, London, 1953.

³³ Gökay, *age.*, s. 82.

Sovyet Hükûmeti, Müslümanlara ve Türkiye'nin İşçi ve Köylülerine iş birliği çağrısı yaparken kendi ülkesindeki Müslüman-Türk nüfusunu da göz önünde bulundurmaktaydı. Rusya ve Türkiye'deki Müslüman Türkler ortak etnik ve dinî bağlara sahipti. Bolşevikler söz konusu ortak etnik ve dinî bağların etkisinden faydalanmak amacıyla da Türkiye'deki bağımsızlık mücadelesini destekleyici söylemler geliştirmişlerdir. Böylelikle Rus iç savaşı sırasında İtilaf Devletleriyle birlikte hareket eden Beyazlara karşı Rusya'da yaşayan Müslüman Türklerin kendi safalarında yer almalarını sağlamış olacaktı. Dahası Bolşeviklerin takip etmiş olduğu bu politika Türkiye'de ve diğer Müslüman toplum ya da devletler arasında sempati kazanmalarını da sağlayabilirdi. Bunun yanı sıra aynı politika Kafkasya'daki Bolşevik karşıtı grupları da Sovyet sistemine dâhil etmeye yarayabilirdi. Zira Kafkasya Bolşevikler açısından hem ekonomik hem de stratejik bağlamda büyük bir önem arz etmekteydi.

Bolşeviklerin ve Millî Mücadele hareketi temsilcilerinin amacı İngilizlerle kendi menfaatleri çerçevesinde uygun bir anlaşma yapabilmektir. Türklerin İngilizlerle bir anlaşma yapma olasılığı –her ne kadar zayıf bir ihtimal olsa da– Bolşevikleri tedirgin etmekteydi.³⁴ Dolayısıyla Bolşevikler gerçekleşmesi muhtemel olan bu ihtimali etkisiz kılmak istemekteydi. Bu bağlamda Mayıs 1920'de Moskova'da Çiçerin ile Halil (Kut) Paşa görüşmesine değinilmelidir. Zira söz konusu görüşmede Halil Paşa tüm Asya halklarının Avrupa emperyalizmine karşı mücadele etmesi gerektiğini ifade etmiş ve Bolşeviklerin Yakın Doğu politikalarına “ajanları” vasıtasıyla destek vereceğini belirtmiştir. Çiçerin bu görüşmeyi Lenin'e ilettiği belgede Halil Paşa'nın –arkadaşlarının da yardımı ile– Yakın Doğu'da İngilizler aleyhinde ihtilal çıkarmak için mücadele etmeye hazır olduğunu anlatmıştır.³⁵ Bu durum Bolşeviklerin Millî Mücadele hareketi temsilcilerinden bu bağlamda bir beklenti içerisinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Türkiye'de İngilizlerin lehine gelişim gösteren bir siyasi yapının kurulması Rusya'nın tamamında henüz yerleşmemiş olan Sovyet rejiminin geleceğini olumsuz olarak etkileyebilirdi. Bu bağlamda Sovyet Hükûmetinin ciddi çekinceleri olduğu kendi belgelerinden anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Türklerin Millî Mücadelelerinde başarısız olması ve Türkiye'de İtilaf Devletlerinin planladığı gibi bir siyasi statükonun oluşması durumunda Bolşevikler, kendilerine karşı “kutsal bir savaş” ilan edilebileceğini düşünmekteydiler.³⁶ Ayrıca Türkiye'de Sultanlığın/Hilafetin sahip olduğu dinî-siyasi saygınlığın avantajı yanında

³⁴ Böyle bir girişim vardı [Bk. Gökay, *age.*, s. 89-96.] ancak Bolşevikler İngilizlerin vazgeçmeyi göze alamayacağı İstanbul yüzünden İngilizlerin “milliyetçi Türklerle” anlaşmasının mümkün olmadığını söylemektedirler. Bk. RGASPI, F: 159, Op: 2, D: 57, L: 88.

³⁵ RGASPI, F: 159, Op: 2, D: 57, L: 1.

³⁶ RGASPI, F: 159, Op: 2, D: 57, L: 3.

“İslam fanatizmi”ni de kullanarak, tüm Müslüman ve Türk topluluklarını İtilaf Devletlerinin yönlendirmesiyle Bolşeviklere ve temsil ettikleri rejime karşı kışkırtılabileceğinden endişe etmekteydiler.³⁷ Bahsi geçen ihtimallerin gerçekleşmesi Bolşevikler için Bakü ve Türkistan’ın kaybedilmesi demektir.³⁸ Dolayısıyla Türkler hem sahip oldukları dinî, siyasi ve coğrafi özellikleri bakımından hem de aynı düşmana karşı mücadele halinde olduklarından Bolşeviklerce uygun bir stratejik ortak olarak görülmüştür.

Bolşeviklerin “İş Birliği” Bağlamındaki Temas Girişimlerinde Tartışılan Bir Örnek: Havza Görüşmesi

İtilaf Devletleri Mondros Mütarekesi’nin ardından Osmanlı topraklarında başlattıkları işgal faaliyetlerini meşrulaştırmak adına Osmanlı Devleti’nin bünyesindeki azınlıkların taşkınlıklarından yararlanma eğilimindeydi.³⁹ Mütarekenin imzalanmasından bir süre sonra İtilaf Devletleri, Samsun’daki Hristiyan köylerine yerel Müslüman çetelerce saldırılar yapıldığını öne sürmüş ve bu saldırıların durdurulması için İstanbul Hükûmetine baskı yapmaya başlamıştı.⁴⁰ İstanbul Hükûmeti de bölgedeki karışıklığın yerinde incelenmesi ve sorunun çözümüne yönelik alınması gereken tedbirlerin tespit edilmesi amacıyla 9. Ordu Müfettişliğini (15 Haziran 1919’dan sonra 3. Ordu) kurmuş ve bu göreve de Mustafa Kemal’i atamıştır.⁴¹ 19 Mayıs 1919’da Samsun’a ayak basan Mustafa Kemal burada bir hafta kaldıktan sonra Havza’ya geçmiştir.

25 Mayıs - 12 Haziran 1919 tarihleri arasında Havza’da kalan⁴² Mustafa Kemal’in burada Bolşevikler tarafından gönderilen Albay Budyonnyy⁴³ başkanlığındaki bir Sovyet Heyetiyle görüştüğü öne sürülmüştür. Söz konusu görüşmeyle ilgili ilk bilginin Hüsamettin Ertürk’ün hatıralarında geçtiği

³⁷ Aynı yer.

³⁸ Aynı yer.

³⁹ Mütarekeden sonra azınlıklar İtilaf Devletlerinin varlığından faydalanarak bazı bölgelerde iç karışıkların çıkmasını tetiklemiş, böylece İtilaf Devletlerinin ilgili bölgeyi işgal etmesi için gereken zemini hazırlamıştır. Bk. Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Dördüncü Baskı, (Haz.) Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 115.

⁴⁰ Gökay, *age.*, s. 61.

⁴¹ Mustafa Kemal’in bu göreve atanmasıyla ilgili farklı görüşler vardır. Bu görüşler hakkında detaylı bilgi için bk. Baki Öz, *Atatürk’ün Anadolu’ya Gönderiliş Olayının İç Yüzü*, Dördüncü Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2014; Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadele’de İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salihoglu, Sekizinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 161-177; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Cilt 2, İkinci Baskı, (Haz.) Süheyl İzzet Furgaç –Yüksel Kanar, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 62-63; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İkinci Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2010, s. 90-95; Gökay, *age.*, s. 61-62.

⁴² Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Otuzuncu Baskı, (Yay. Haz.) Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 16.

⁴³ Semyon Mihayloviç Budyonnyy (1883-1973).

bilinmektedir.⁴⁴ Ertürk’e göre Sovyet Albayı Budyonny, Mustafa Kemal’e Bolşevik Rusya’nın kendilerine silah, cephane ve para yardımıyla bulunacakları vaadinde bulunmuştur. Karşılığında ise Bolşeviklerin, Türkleri ortak düşmanları⁴⁵ olan İtilaf Devletleri ile savaşmaya davet ettiğini belirtmiştir.⁴⁶ Ayrıca görüşmede Sovyet temsilcisi Mustafa Kemal’e “*acaba general hazretleri, Anadolu’da kurulacak hükümet için nasıl bir rejim düşünüyorlar?*” şeklinde bir soru yönelmiştir. Mustafa Kemal ise “*tabii ki Sovyetlerin, Şuralar Cumhuriyeti’ne benzer bir hükümet tarzı!*” şeklinde cevap vermiştir. Bu dönemde Sovyet rejimi de henüz yerleşmediğinden dolayı, Anadolu hareketinin liderlerinin rejimin yapısıyla ilgili derin bilgileri olduğunu da düşünmemek gerekir.

Ertürk, görüşmenin Bolşeviklerin yapacakları yardımlar karşılığında Türkiye’de Halifeliğin ve Sultanlığın kaldırılarak “komünistliğin” ilan edilmesi bağlamında geçtiğini ifade etmiştir.⁴⁷ Mustafa Kemal, Sovyet Albayı Budyonny’nin öne sürmüş olduğu taleplerin gerçekleştirilmesinin kolay olmadığını, padişahlığın zaten zayıflamış olduğunu, Halifeliğin kaldırılmasının ise İslam dünyasının tepkisini çekeceğini belirtmiştir. Öte yandan komünistliği ilan etmenin ise bugün için imkânsız olduğunu dile getirmiştir. Türklerin amacının bağımsızlık savaşını kazanmak ve istila hareketlerine son vermek olduğunu da açıklamıştır. Ertürk anlatısına görüşmeden sonra Rus Heyetinin Havza’dan umutlu bir şekilde ayrıldığını da eklemiştir.⁴⁸ Havza görüşmesine ilişkin yapılan çalışmalar ya Ertürk’ün hatıralarında geçen bilgilere dayanmakta ya da karşıtlık bulmaktadır.

Havza görüşmesinin gerçekleşip gerçekleşmediğiyle ilgili kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Yerasimos, bahsi geçen görüşmenin gerçekleştiğini⁴⁹;

⁴⁴ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa*, Onuncu Baskı, Nokta Kitap, İstanbul, 2016, s. 260-262.

⁴⁵ RGASPI, F: 85, Op: T, D: 61, L: 95.

⁴⁶ Tansu, *age.*, s. 260.

⁴⁷ *Age.*, s. 262.

⁴⁸ *Age.*, 260-262.

⁴⁹ Bazı araştırmacılar bu tezi desteklemektedir. Bunlardan biri olan Tevetoğlu, Bolşeviklerin Millî Mücadele hareketini desteklemelerinin kendi yararlarına olduğunu ifade ederek Mustafa Kemal’in İstanbul’da bir Sovyet temsilcisiyle görüştüğünü, Anadolu’ya geçtikten sonra da Bolşeviklerin gönderdiği ve başkanlığını Albay Budyonny’nin yaptığı heyetle “Havza’da Ali Baba’nın Mesudiye Otelinde” görüştiklerini belirtmiştir. Aynı görüşe yakın duran Bilge’de görüşmenin yapıldığını ancak görüşmeye katılan kişinin Budyonny değil başka bir Sovyet temsilcisi olduğunu söylemektedir. Bunların yanı sıra Harris, Meram, Selek, Alsan ve Sonyel de Havza görüşmesinin yapıldığını savunanlar arasında yer almaktadır. Bk. Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 37; A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s. 26; George S. Harris, *Türkiye’de Komünizmin Kaynakları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1979, s. 63; Ali Kemal Meram, *Türk Rus İlişkileri Tarihi*, Kıtış Yayınları, İstanbul, 1969, s. 235-238; Sebahattin

ancak görüşmeye katılan kişinin Budyonny olamayacağını ileri sürmektedir. Çünkü ona göre Budyonny görüşmenin yapıldığı tarihlerde Tsaritsın bölgesinde savaşımaktadır. Bu sebeple, Yerasimos görüşmenin Mustafa Suphi⁵⁰ temsilcileriyle Mustafa Kemal arasında yapılmış olabileceğini iddia etmektedir.⁵¹ Havza görüşmesini detaylı bir şekilde inceleyen Perinçek, görüşmenin gerçekleştiğini; ancak Sovyet Heyeti'ne başkanlık eden temsilcinin Budyonny değil, Budu Mdivani olabileceğini ifade etmektedir. Perinçek, Mdivani isminin aktarılrken Budyonny olarak anlaşıldığını ya da Ertürk'ün hafızasında öyle kaldığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra Mdivani'nin uzun yıllar Kafkasya'da görev yaptığını⁵², Türkiye'yi iyi tanıdığını⁵³ ve sonraki süreçte Türk-Sovyet ilişkilerinde görev alması⁵⁴ sebebiyle bahsi geçen görüşme için kesin olmamakla birlikte Havza'ya gönderilmiş olabileceğini vurgulamıştır.⁵⁵

Havza görüşmesinin gerçekleşmediği tezini savunan araştırmacıların bazıları⁵⁶ Karadeniz, Kafkasya ve Samsun sahillerinin İtilaf Devletleri'nin

---

Selek, *Anadolu İhtilali*, Cilt 2, Sekizinci Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 454-455; Cevdet Alsan, *Türk-Sovyet Halklarının Kardeşliği*, Sorun Yayınları, İstanbul, 1976, s. 21; Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Dördüncü Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 87-88.

⁵⁰ Mustafa Suphi Bakü'de Türkiye Komünist Fırkasını kurmak için faaliyetlerde bulunmuş ve bu bağlamda propaganda çalışmaları yapmıştır. Rusya'da Bolşevik rejiminin güçlenmesi için bu harekete katılmak ve Türkiye sosyalistlerinin önderi olmak amacıyla da çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bk. Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 6-24. Mustafa Suphi'nin Millî Mücadele sırasında Türkiye'ye yönelik faaliyetleri hakkında bilgi için bk. Hikmet Bayur, "Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başlı Dışarda Akımlar", *Bellekten*, Cilt 35, Sayı 40, 1971, ss. 587-654. Ayrıca Mustafa Suphi'nin hayatı ile ilgili başka bir çalışma için bk. Yalçın Murgul, "Mustafa Suphi'nin Hayatına Dair Bazı Notlar", *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı 46, 2018, s. 381-405.

⁵¹ Yerasimos, *age.*, s. 108-109.

⁵² Bahsi geçen Budu Mdivani'nin 1919 ve 1920 yıllarında Kafkasya ve Türkiye'nin Doğu sınırına yakın bölgelerde görev yaptığı Sovyet belgelerinden anlaşılmaktadır. Bk. RGASPI, F: 85, Op: T, D: 97, L: 2; RGASPI, F: 85, Op: T, D: 25, L: 1.

⁵³ Budu Mdivani, Aralık 1920'de Sovyet Hükümetinin Türkiye elçisi olarak atanmıştır. Bk. RGASPI, F: 85, Op: T, D: 97, L: 16.

⁵⁴ RGASPI, F: 159, Op: 2, D: 57, L: 8.

⁵⁵ Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri Sovyet Arşivi Belgeleriyle*, Dördüncü Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 35-36.

⁵⁶ Aydemir, Gürün ve Tunçay bunlar arasında yer almaktadır. Aydemir, Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümetine bağlı resmî bir görevli olması ve henüz dikkat çekecek bir durumda olmaması sebebiyle görüşmenin gerçekleşmediğini düşünmektedir. Gürün ise Bolşeviklerin İstanbul'da Karakol Cemiyeti ile kurdukları temasın yanlış aktarılması olarak değerlendirmektedir. Aynı tezi savunan Tunçay'da görüşmenin Türk-Sovyet ilişkilerinin kronolojisine uymadığını ileri sürmüştür. Bk. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, Yirmi Sekizinci

denetiminde olduğunu, dolayısıyla bu şartlar altında Sovyet Heyeti'nin Havza'ya ulaşamayacağını dile getirmektedir.⁵⁷ Ancak resmî ilişkiler henüz kurulmadan önce tarafların birbirlerine heyetler gönderdiği bilinmektedir. Ayrıca sonraki süreçte taraflar arasındaki anlaşmanın ardından Sovyet Hükûmeti'nin Millî Mücadele'ye destek olmak amacıyla gönderdiği silah, askerî teçhizat ve cephane Rusya'nın Tuapse⁵⁸ ve Novorossiysk⁵⁹ limanlarından Karadeniz yoluyla aktarılmıştır. Dolayısıyla söz konusu hususlar Bolşevikler ile Türklerin fiziki şartlar elverişli olmamasına rağmen bağlantı kurabildiklerini göstermektedir.

Görüşmenin gerçekleşmediğini iddia eden araştırmacıların bir kısmı da Anadolu'da İtilaf Devletleri'nin işgal hareketlerine karşı ortaya çıkan direncin örgütlü bir bağımsızlık mücadelesine dönüşeceğinin açık olmaması ve Mustafa Kemal'in de söz konusu mücadelenin lideri olacağına belli olmamasına dikkat çekmektedirler. Ancak Mütareke'den sonra Karakol Cemiyeti'nin⁶⁰ işgallere karşı bir bağımsızlık mücadelesi organize etmeye çalıştığı ve Mustafa Kemal'in de Samsun'a gönderilmesi için girişimlerde bulunduğu bilinmektedir. Ahmet İzzet Paşa sadareten istifa ettikten bir iki ay sonra İttihat ve Terakki liderlerinden birinin evine gelerek, kendisine şöyle bir teklifte bulunduğunu ifade etmiştir.

(...) bütün arkadaşlarının aziz vatanın kurtuluşu ve kendi hatalarına davet ettikleri kötülüklerin onarılması için can u gönülden çalışmak istediklerini ve büyük itimatlarına binaen bana başkanlık vermek ve

---

Baskı, Cilt 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 37-38; Gürün, *age.*, s. 9; Mete Tunçay, *Bilineceği Bilmek*, Alan Yayınları, İstanbul, 1983, s. 200.

⁵⁷ Bk. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, İkinci Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 495-496; Celal Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, (Haz.) Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 105.

⁵⁸ RGASPI, F: 85, Op: T, D: 61, L: 29; F: 85, Op: T, D: 61, L: 32; F: 85, Op: T, D: 61, L: 14, 15

⁵⁹ Novorossiysk, Rusya'nın güney sahilinde Karadeniz kıyısında bulunmaktadır. Samsun, Giresun ve Trabzon sahil şeridinin karşısında yer almaktadır. Sovyet temsilcilerinin Millî Mücadele yıllarında Türklere gönderdikleri malzemeler daha çok Tuapse limanı üzerinden sevk edilmekteydi. Ancak Novorossiysk limanı da bahsi geçen malzemelerin gönderilmesinde kullanılan merkezlerden biriydi. Buradan gönderilen ya da gönderilecek olan malzemeler hakkındaki yazışmaların bazıları için bk. *Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi* (ATASE), *İstiklal Harbi Kataloğu* (İSH), Kutu No: 913, Gömlek No: 55, Belge No: 1, (24 Mart 1337/1921); ATASE, İSH, Kutu No: 645, Gömlek No: 2, Belge No: 3, (4 Ağustos 1337/1921); ATASE, İSH, Kutu No: 671, Gömlek No: 37, Belge No: 3, (12 Ocak 1337/1921); RGASPI, F: 85, Op: T, D: 61, L: 9.

⁶⁰ Karakol Cemiyeti mensupları kendilerini İttihat ve Terakkinin devamı olarak görmektedirler. [20 Ekim 1918'de kurulmuştur. Kuruluş amacı; “Ülkenin işgal altında olmayan kısımlarında bir direniş hareketi kurmak ve bir kadro oluşturacak en yetenekli kişileri Anadolu'ya göndererek bu hareketi oldukça güçlendirmek”tir.] Bk. Betül Aslan, “Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma”, *Atatürk Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2010, s. 53, 32, 36.

mukadderat tevdi etmek, yine vatanın selameti uğrunda harcamak için tasarruf edip biriktirdikleri akçeyi de emrime amade tutmak niyetinde olduklarını temin edip açıkladılar.⁶¹

Ahmet İzzet Paşa söz konusu görevi kabul etmediğini, söz konusu kişinin aynı teklifi Mustafa Kemal'e yaptığını ve Mustafa Kemal ile anlaşmalarını belirtmektedir. Bunun yanı sıra Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal'in henüz müfettişliğe atanmadan onun bu göreve gelmesi için İttihatçıların bütün nüfuzlarını kullandıklarını ve kendisine yardımda bulduklarını söylemektedir.⁶²

Mustafa Kemal'in Samsun'a geçmeden önce İstanbul'da Karakol Cemiyeti mensuplarıyla iletişim hâlinde olduğuna dair ipuçları vardır. Kendisinin Karakol Cemiyeti ile bağlantısı olduğu Ali Fethi (Okyar) Bey ve Rauf (Orbay) Bey'in ifadelerinden anlaşılmaktadır.⁶³ Mustafa Kemal, Ali Fethi Bey'e Kara Kemal'den bir davet aldığını, aynı teklifin kendisine de yapılacağını ve dikkat çekmemek için o sıralarda tutuklu bulunan İsmail Canbulat'ın evinde toplanacaklarını bildirmiştir. Bahsi geçen toplantıda Kara Kemal⁶⁴ ve arkadaşları tarafından Sadrazam Tevfik Paşa'nın kaçırılması teklif edilmiştir.⁶⁵ Rauf Bey de bu olaya hatıralarında yer vermektedir.⁶⁶ Bu durum Mustafa Kemal'in Karakol üyeleriyle temasta olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Rauf Bey de Kandemir'e İstanbul'dayken Karakol Cemiyeti kurucularıyla temas hâlinde olduğunu ve onların Bolşevik Ruslar'dan faydalanmak için gizli girişimlerde bulduklarını anlatmıştır.⁶⁷

Mustafa Kemal de Nutuk'ta yer alan yazışmalarında Karakol Cemiyeti'nden İstanbul'daki teşkilatımız olarak söz etmektedir.⁶⁸ Mustafa Kemal'e yakınlığıyla bilinen Ali Fuat Paşa ise Karakol Cemiyeti ve faaliyetlerinden övgüyle bahsederken Kara Vasıfı da Anadolu'nun İstanbul'daki temsilcisi olarak

---

⁶¹ Ahmet İzzet Paşa, *age.*, s. 62.

⁶² *Age.*, s. 63.

⁶³ Zürcher de Mustafa Kemal ile Karakol Cemiyetinin bağlantı hâlinde olduğunu belirtmektedir. Bk. Zürcher, *age.*, s. 171.

⁶⁴ Kara Kemal Bey, İttihat ve Terakki'nin kendine has simalarından birisi olmakla birlikte büyük bir teşkilatçılık kabiliyetine sahipti. 1926 yılında Mustafa Kemal'e suikast olayından aranırken yakalanmamak için saklandığı evde intihar etmiştir. Bk. Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Haz.) Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 274-275.

⁶⁵ Okyar, *age.*, s. 274.

⁶⁶ Rauf Orbay, *Cebennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, Cilt 1, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 231-232.

⁶⁷ Feridun Kandemir, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1966, s. 22.

⁶⁸ Atatürk, *age.*, s. 210, 256.

nitelemektedir.⁶⁹ Ayrıca Bolşevikler Karakol’la bağlantı kurmak amacıyla İstanbul’a bir temsilci göndermiş, İngiliz ve Fransızlara karşı Türklere gerekli olan yardımı temin edeceklerini bildirmişlerdir. Öte yandan İstanbul’daki Fransızların Anadolu ile bağlantı kurmak için Kara Vasıf ya da arkadaşlarına müracaat ettikleri Ali Fuat Paşa tarafından da ifade edilmektedir.⁷⁰

Bahsi geçen gelişmeler ve Ahmet İzzet Paşa’nın verdiği bilgiler henüz Millî Mücadele başlamadan Mustafa Kemal’in Karakol Cemiyeti tarafından bu mücadeleyi yönetecek lider olarak belirlenmiş olabileceğini akıllara getirmektedir. Ayrıca Karakol Cemiyeti mensuplarının bağlantıları göz önünde bulundurulduğunda⁷¹, yayımladıkları deklarasyonlardan ulusların bağımsızlık mücadelelerine destek olmaya meyilli oldukları anlaşılan Bolşeviklere bu durumu bildirmeleri de ihtimal dâhilindedir. Söz konusu gelişmeler; Bolşeviklerin Mustafa Kemal’in “milliyetçi Türklerin” başına geçerek İtilaf Devletlerine karşı bir savaş başlatacağından haberdar olduklarını, dolayısıyla onunla görüşmek için Havza’ya bir temsilci göndermiş olabilecekleri ihtimalini güçlendirmektedir.⁷²

Öte yandan, Havza görüşmesinin 25 Mayıs-12 Haziran tarihleri arasında yapıldığı göz önüne alındığında; Sovyet Heyetine başkanlık eden kişinin Budyonnyı olmadığı açıktır. Çünkü Budyonnyı belirtilen tarihlerde Tsaritsın bölgesinde “Beyazlar”a karşı mücadele etmekteydi.⁷³ Ayrıca hatıralarında görüşmeyle ilgili ya da o sıralarda Türkiye’de bulunduğu dair bir bilgi de yoktur. Daha önce de değinildiği gibi Perinçek, görüşmede Sovyet Heyeti’ne

⁶⁹ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 439.

⁷⁰ *Age*, s. 155-156.

⁷¹ İttihat ve Terakki üyesi olan Baha Sait Bey, “Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi Heyet-i İcraiyesi” adına 11 Ocak 1920 tarihinde Bolşeviklerle bir anlaşma imzalamıştır. Bk. B. Aslan, “Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti’nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma”, s. 48; Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm*, Yedinci Baskı, Scala Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 118-125; Emel Akal, *Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 292. Ayrıca böyle bir anlaşmanın yapılmış olması, Karakol ile Bolşevikler arasında anlaşma tarihinden daha eskiye dayanan bir ilişki olduğunun göstergesidir.

⁷² Kara Vasıf Bey ya da Karakol’un Bolşeviklerle temas hâlinde olduğunu işaret etmesi bakımından Karabekir’in şu ifadeleri dikkate değerdir: “Bolşeviklerin daha evvel İstanbul ile iş görmek istediklerini biliyorduk. Heyet-i Temsiliye’den de Kara Vasıf Bey’in bazı teşebbüsâtı haber verilmişti. Tabi yakında o kanal iptal olunarak mukadderat-ı milleti tevdi ettiğimiz Heyet-i Temsiliye daha doğrusu teşekkül edecek olan millî hükümet teması ele alacaktır.” Bk. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt 1, Beşinci Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 640.

⁷³ Budyonny’ın hatıralarından Tsaritsın (Царичын) bölgesinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bk. Semyon Mihayloviç Budyonny, *Proydenniy Put*, Voennoye İzdatelstvo, Moskva, 1958, s. 178-189; 205-206.

başkanlık eden kişinin Budu Mdivani olabileceğini belirtmişti.⁷⁴ Yukarıda belirtilen sebeplerden hareketle görüşmeye katılan Sovyet temsilcisinin Mdivani olabileceği muhtemel görünmektedir. Ancak söz konusu bilginin kesin olmadığına da altını çizmek gerekir.

Havza görüşmesinde geçen “ortak düşmanlara” karşı yardım yapılması durumunda kendi rejimlerinin benimsenmesinin talep edilmesi, Sovyet belgelerinde de üzerinde durulan bir politikadır. Zira bazı Sovyet belgelerinde “(...) *Türkiye’de Komünistler için propaganda özgürlüğü talep etmemiz gerektiğine inanıyoruz*”,⁷⁵ “[*Türkiye’de*] *en üst seviyede propaganda özgürlüğümüz olacak (...), Komünizmi [burada] yaygınlaştırmak zamanla olacak*” gibi ifadeler sıkça kullanılmıştır.⁷⁶ Bu durum her ne kadar Bolşeviklerin dış politika yaklaşımlarıyla örtüşse de Havza görüşmesinde de benzer ifadelerin kullanılması ve benzer taleplerin dile getirilmesi, görüşmenin gerçekleşme ihtimalinin akıllarda tutulmasına imkân sunmaktadır.

Taraflar Arasındaki Diğer Temas Girişimleri ve Resmî İlişkilere Giden Süreç

Bolşeviklerin Millî Mücadele hareketiyle temas kurma girişimleri Havza görüşmesiyle sınırlı değildir. Zira bir Bolşevik temsilcinin İzmir’in işgalinden sonra Batı Anadolu’da Kuva-yı Milliye’yi organize eden 61. Tümen Komutanı ve Kolordu Komutan vekili Kazım (Özalp) Bey’le temasa geçtiği bilinmektedir. İstanbul’dan Balıkesir’e geçen temsilci “kapitalist âlemine karşı Ruslarla birlikte hareket edilmesi durumunda ‘bağımsızlık mücadelesi verecek Türklere’ silah, cephane, para verme ve icap ederse Türkistanlı asker gönderme” hususunda Kazım (Özalp) Bey’e teklifte bulunmuştur.⁷⁷ Bunun yanı sıra Hacım Muhittin Bey’in⁷⁸ hatıralarında İstanbul’a Lenin ve Troçki tarafından 7 Rusyalı gönderildiği, bunların Balıkesir bölgesi ve Mustafa Kemal’le bağlantı kurulmasıyla görevlendirildikleri belirtilmektedir.⁷⁹

⁷⁴ Perinçek, *age.*, s. 35.

⁷⁵ RGASPI, F: 159, Op: 2, D: 57, L: 7.

⁷⁶ RGASPI, F: 159, Op: 2, D: 57, L: 1.

⁷⁷ Kazım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, Cilt 1, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 74. Sonyel, İngiliz Arşiv belgelerine dayanarak Balıkesir’de Kazım (Özalp) Bey’le görüşen kişiyi İngiliz ajanı olarak ifade etmiştir. Bk. Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 107-108.

⁷⁸ Hakkında detaylı bilgi için bk. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacım Muhittin Çarıkli’nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2014.

⁷⁹ *Age.*, s. 84.

Millî Mücadele hareketi temsilcileri Bolşeviklerle anlaşarak, her iki tarafında mücadele hâlinde olduğu İtilaf Devletleri’ne karşı birlikte hareket edilmesi gerektiği kanaatindeydiler. Bu bağlamda Hüsrev (Gerede) Bey, Havza’dayken Kazım Karabekir’e yazdığı mektupta Bolşeviklerle temasa geçilmesinin zaruri olduğunu vurgulamış ve onlardan yardım temin edilmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur.⁸⁰ Yapılan istişarelerin ardından Bolşeviklerle kurulacak olan bağlantının Kazım Karabekir vasıtasıyla yürütülmesine karar verilmiştir.

Bolşevikler ile Millî Mücadele hareketi temsilcileri arasında resmî ilişkilerin kurulmasına zemin oluşturmak ve onların yardım imkânlarını öğrenmek amacıyla biri Moskova’ya (Fuat Sabit Bey) diğeri Bakü’ye (Ömer Lütfi Bey) gönderilmek üzere iki kişi görevlendirilmiştir. Millî Mücadele’nin daha başlangıcında Mustafa Kemal tarafından görevlendirilen Halil (Kut) Paşa da “silah, cephane ve para” temin edebilmek için “Doğu”ya gönderilmiştir.⁸¹ Fuat Sabit ve Halil Paşa muhtemelen Bakü’de bir araya gelmiş, buradan Moskova’ya birlikte hareket etmiştir. Çünkü Fuat Sabit’in de Halil Paşa’nın da Moskova’dan gönderdikleri mektuplarında beraber oldukları yazmaktadır.⁸² İkili Moskova’ya vardıklarında kendilerine daha önce tevdi edilen hususları müzakere etmek üzere Sovyet Hariciye Heyetiyle üç saatten fazla süren bir görüşme yapmıştır.⁸³

Görüşmede Halil Paşa “Sovyet Rusya”nın tüm Asya halklarının tek dostu olduğunu, ulusların kendi kaderini kendilerinin belirlemesi ilkesini kabul ettiklerini izah etmiş ve “millî hareket” adına silah ve cephane istediklerini bildirmiştir.⁸⁴ Görüşme sonunda Millî Mücadele hareketine askerî teçhizat ve para yardımı yapılmasına karar verilmiştir.⁸⁵ Fuat Sabit mektubunda Sovyet Hükümeti’nin geçici bir murahhas heyeti göndereceğini ve heyetin yanında 120 bin lira değerinde altın bulunacağını ifade etmiştir.⁸⁶ Halil Paşa’nın da dâhil olduğu Sovyet sefaret heyetinin ilk kademesi yanlarında 500 kilo altınla birlikte Temmuz ayı başlarında Moskova’dan hareket etmiştir.⁸⁷ 31 Ağustos’ta

---

⁸⁰ 7 Haziran 1335/1919 tarihli mektubun tamamı için bk. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt 1, s. 64-66.

⁸¹ Taylan Sorgun, *Halil Paşa İttihat ve Terakki’den Cumhuriyet’e*, Altıncı Baskı, Destek Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 227-230.

⁸² Fuat Sabit ve Halil Paşa’nın mektupları için bk. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt 2, Beşinci Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 879-881; 891-892.

⁸³ RGASPI, F: 159, Op: 2, D: 57, L: 1.

⁸⁴ Aynı yer.

⁸⁵ RGASPI, F: 159, Op: 2, D: 57, L: 2.

⁸⁶ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt 2, s. 880.

⁸⁷ *Age.*, s. 931.

Erzurum'a varan heyet, beraberinde külçe hâlinde 500 kilo kadar altın getirmiş⁸⁸ ve 8 Eylül 1920'de Ankara'ya doğru yola çıkmıştır.⁸⁹

Halil Paşa ve Fuat Sabit Bey'in Sovyet Hariciye Heyeti ile görüşmesinden üç hafta önce; yani 26 Nisan'da Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisi Reisi sıfatıyla Moskova Hükümeti'ne bir teklifname göndermiştir.⁹⁰ Ardından 11 Mayıs 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin ilk resmî heyeti Bekir Sami Bey başkanlığında Ankara'dan Moskova'ya doğru hareket etmiştir.⁹¹ Sovyet Hükümeti ise sefaret heyetinin ilk kademesini Temmuz ayı (1920) başlarında Ankara'ya göndermiştir. Hâkimiyet-i Millîye gazetesine göre heyet 4 Ekim 1920 tarihinde Ankara'ya varmış⁹², böylece taraflar arasında ilk resmî ilişkiler kurulmuştur.

Bolşeviklerle Türkler arasında resmî ilişkilerin kurulmasına giden süreçte İttihat ve Terakki'nin lider kadrolarının girişimleri de göz ardı edilmemelidir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeden ayrılan İttihat ve Terakki üyeleri Almanya'da bir araya gelerek, mütarekenin ardından İtilaf Devletlerinin Türkiye'ye yönelik işgal hareketlerine karşı bir direnişin sağlanması için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Talat ve Enver Paşa bahsi geçen faaliyetleri gerçekleştiren şahsiyetlerin önde gelenleri olarak belirtilebilir. Talat Paşa Berlin'de hapis olan Karl Radek⁹³ ile birçok kez görüşüğünü ve son kararı

⁸⁸ ATASE, İSH, Kutu No: 911, Gömlek No: 12, Belge No: 1, (7 Eylül 1336/1920).

⁸⁹ Aynı yer.

⁹⁰ Mektup olarak da ifade edilen teklifnamede askerî teçhizat, tıbbi malzeme ve para desteği istenmekle birlikte emperyalistlere karşı Bolşevik Ruslarla birlikte hareket edilmesinin kabul edildiği beyan edilmiştir. Bk. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, s. 318. Mülazım İbrahim Efendi vasıtasıyla gönderilen teklifname Sovyet Hükümetinin Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'e verilmiştir. Çiçerin 3 Haziran 1920'de söz konusu teklife cevap göndermiştir. Bk. Saime Yüceer, *Millî Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, İkinci Baskı, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 103-105. Çiçerin'in mektubu için bk. *Dokümanı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 2, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva, 1958, s. 554-555; TBMM Gizli Celse Zabıtları Devre: 1, Cilt: 1, İçtima: 1, s. 73, (3 Temmuz 1336/1920).

⁹¹ Heyet, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey, "Lazistan" Mebusu Osman Bey (Rusça bilmektedir), Askerî Müşavir olarak da Dr. İbrahim Tali Bey ve Seyfi Bey'den oluşmaktadır. Heyet deniz yoluyla Tuapse üzerinden 19 Temmuz Pazartesi günü Moskova'ya varmıştır. Bk. Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 141-145; Turhan Ada, "Rus-Batı Rekabetinin Odak Noktasındaki Anadolu ve Ankara Hükümeti'nin Sovyet Politikası", *Belleten*, Cilt 82, Sayı 295, 2018, s. 1090.

⁹² "Bolşevik Sefareti", *Hâkimiyet-i Millîye*, 5 Ekim 1920, s. 1; "Misafirlerimiz Geldi", *Hâkimiyet-i Millîye*, 5 Ekim 1920, s. 2.

⁹³ Bolşevik Partisi Merkez Komitesi üyesi olan Radek, 1919'un Şubat'ın da Berlin'de tutuklanmıştır. Bk. Edward Hallett Carr, "Radek's 'Political Salon' in Berlin 1919", *Soviet Studies*, Cilt 3, No 4, 1952, s. 411.

Lenin’in vermesi koşuluyla kendisiyle anlaştığını belirtmektedir.⁹⁴ Enver Paşa’nın da dâhil olduğu görüşmeler Eylül 1919’da gerçekleşmiştir.⁹⁵

Talat Paşa Radek ile yaptığı görüşmeleri ve Millî Mücadele’nin başarıya ulaşması için takip edilmesi gereken muhtemel politikaları, Mustafa Kemal’e yazdığı 22 Aralık 1919 tarihli mektubunda açıklamıştır.⁹⁶ Radek’e göre, Talat Paşa, Müslüman Doğu’nun kölelikten halk kitlelerinin desteği ve Sovyet Rusya ile yapılacak bir ittifakla kurtulabileceğini düşünmekteydi.⁹⁷ Bu bağlamda Halil Paşa da Sovyet Hariciye Heyeti ile Moskova’da yaptığı görüşmede silah ve cephane yardımı isterken Bolşeviklerin İran, Afganistan ve Hindistan politikalarına destek olacağını ifade etmiştir.⁹⁸ Bolşevikler de Yakın Doğu’ya yönelik politikalarının ağırlık merkezinin Türkiye olacağını belirtmişlerdir. Ayrıca, Bolşevikler Türkiye ile doğrudan temas kurabilmelerinin Ermeni demiryollarını kullanmaktan geçtiğini; bunun içinse Ermenistan ile bir anlaşma imzalamaları gerektiğini vurgulamışlardır.⁹⁹

Bolşeviklerin sebebi her ne olursa olsun –ister güvenlik ister diplomatik anlamda tanınma kaygıları- emperyalist devletlere karşı mücadele eden ulus ve hükûmetlerle temas kurma eğilimlerini göstermesi bakımından yayımladıkları deklarasyonlar dikkate alınmalıdır. Daha önce değinilen “Rusya’nın ve Doğunun Tüm Müslüman İşçilerine/Emekçilerine” adlı deklarasyon bu bağlamda hatırlanmalıdır. Bunun yanı sıra 1 Mayıs 1919’da “Komünist Enternasyonal” (3. Enternasyonal-Komintern) tarafından dünya işçilerine yapılan çağrıda “Türkiye’nin İşçi ve Köylülerine” ayrı bir paragraf ayrılmış, Anadolu’daki bağımsızlık hareketinin başarıya ulaşmasını ve kendi “Kızıl Ordusu”yla “işçi, asker ve köylü Sovyetlerini” kurmalarını istemiştir.¹⁰⁰

Öte yandan Sovyet Hükûmeti’nin Dışişleri Halk Komiseri olan Çiçerin 13 Eylül 1919 tarihinde “Türkiyeli İşçi ve Köylülere” yaptığı çağrıda “Avrupalı

---

⁹⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, “Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal’in Mektuplaşmaları”, *Belleten*, Cilt 44, Sayı 174, 1980, s. 316. Söz konusu anlaşma genel itibariyle müşterek düşmana karşı “sarf-ı mesai” etmektir. Bk. Arif Cemil (Denker), *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, (Haz.), Yücel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul, 1992, s. 26.

⁹⁵ Carr, agm., s. 419.

⁹⁶ Bk. Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, (Haz.) Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s. 204-210.

⁹⁷ Carr, agm., s. 419.

⁹⁸ RGASPI, F: 159, Op: 2, D: 57, L: 1.

⁹⁹ Aynı yer.

¹⁰⁰ Fahir Armaoğlu, “1920 Yılında Millî Mücadele ve Sovyet Rusya”, *VII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt 2, Ankara, 1970, s. 893; Yusuf Sarınoy, “Millî Mücadele’de Türk-Sovyet Münasebetleri”, *On dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 1986, s. 200-218.

soygunculara” karşı birlik olma vurgusu yapmıştır.¹⁰¹ Bununla beraber Bolşevikler, 1919 yılı içerisinde İran ve Afganistan’a da benzer çağrılar yapmış, temsilciler göndermiştir. Dış politika yaklaşımlarında Türkiye, İran, Afganistan ve Hindistan gibi emperyalizmin tehdidiyle karşı karşıya olan ulus ve hükûmetleri silah, cephane ve para yardımlarıyla desteklemeleri gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁰² Fakat Bolşeviklerin konumu ve İslam dünyasındaki prestijini göz önünde bulundurarak diğerlerine nazaran Türkiye’ye daha fazla ilgi gösterdikleri görülmektedir.

Bolşeviklerin yukarıda bahsedilen ilgilerine mukabil resmî ilişkilerin başlarında Türklerin içerisinde bulunduğu zor durumdan zaman zaman yararlanmak istedikleri görülmektedir. Zira Moskova’ya hem yardım temin etmek hem de bir ittifak anlaşması imzalamak için gönderilen ilk resmî Türk Heyetinin burada yaptığı görüşmelerde ortaya çıkan anlaşma taslağı, Bolşeviklerin Ermeniler lehindeki toprak talepleri yüzünden imzalanamamıştı.¹⁰³ Bu durumda Millî Mücadele hareketi temsilcileri –acilen mali ve askeri kaynak elde etmeleri gerektiğini de göz önünde bulundurarak- Bolşevikleri ve Ermenileri ciddi görüşmelere yöneltmek¹⁰⁴ amacı ile Doğu harekâtı/Ermeni harekâtını başlatmıştır.

Söz konusu harekâtın Türklerin üstünlüğüyle sonuçlanması ve Gümrü Antlaşması ile sağlanan barış Millî Mücadele sürecinin en önemli dönüm noktalarından biridir. Zira harekât süresince yaşanan diplomasi trafiği tarafları yeniden anlaşma müzakerelerinde bulunmaya sevk etmiştir. Ayrıca bu süreçte Bolşevikler Türklerin muhtemel ileri harekâtını da dikkate alarak, hızlı bir şekilde Ermenistan ve Gürcistan’ı Sovyet sistemine dâhil etmiştir. Bu durum Türklerin üzerinde hassasiyetle durduğu ulaşım meselesini çözmekle kalmamış, Kafkas seddi projesini de etkisizleştirmiş ve Türklerin Doğu’daki birliklerini Batı Cephesine aktarmalarına olanak sağlamıştır. Taraflar arasında resmî temasların başlamasından Moskova Antlaşmasına kadar uzanan süreçte Rus-Türk ilişkileri genel anlamda inişli-çıkışlı¹⁰⁵ bir seyir izlemekle birlikte Bolşevikler açısından

¹⁰¹ Tam metin için bk. Klyuçnikov i Sabanin, *age.*, s. 384-387; Degras, *age.*, s. 164-167; Yerasimos, *age.*, s. 130-133.

¹⁰² RGASPI, F: 159, Op: 2, D: 57, L: 1, 2, 2 arka sayfa.

¹⁰³ Bekir Sami Bey’e göre Bolşevikler Ermeni meselesinin Türkiye lehinde çözülmesinin garp proletaryası üzerinde olumsuz bir etki yaratacağını düşünmekteydi. Fakat Ermenistan’ın Sovyet sistemine dâhil edilmesinin kolaylaştırılması için onlara Türkiye’den (memalik-i Osmaniye) toprak vererek, onları memnun etmeyi tasarlamaktaydılar. Ermenistan’ı kendi sistemlerine dâhil ettikten sonra ise doğal olarak Türklere gönderecekleri malzemelerin güvenlik sorununu da ortadan kaldırmış olacaktı. Bk. Tengirşek, *age.*, s. 163-164.

¹⁰⁴ Sadık Erdaş, “Türk-Sovyet İlişkilerinin İlk yılı ve İki Kararname”, *CTAD*, Sayı 26, 2017, s. 87.

¹⁰⁵ Millî Mücadele boyunca İtilaf Devletlerinin Türkler ile yaptığı her diplomatik temas Sovyet temsilcilerinin Türklere gönderdikleri malzemelerin sevkiyatını durdurmalarına ya da

Kafkasya'nın “Sovyetleştirilmesi”, Türkler açısından ise emperyalistlere karşı verdikleri mücadelede kullanmak üzere Sovyet Hükûmetinden mali destek ile silah, cephane ve sair malzemeler temin edebilmek bağlamında gelişim göstermiştir.

Sonuç

Bolşevik İhtilali'nden sonra Sovyet Hükûmeti'nin ezilen ve sömürülen ulusları destekleyici söylemlerinin ve onlara emperyalist devletlere karşı birlik olma çağrılarını yapmalarının temelinde kendi güvenlik ve diplomatik anlamda tanınma kaygılarının yattığı göz önünde bulundurulması gereken bir gerçekliktir; zira Sovyet temsilcilerinin emperyalistlerle mücadele içerisinde olan uluslarla temasa geçerek “Batı”ya karşı kendilerinin de dâhil olduğu ortak bir cephe oluşturma girişimleri, söz konusu güvenlik ve diplomatik anlamda tanınma kaygılarını azaltmak ya da ortadan kaldırmak için geliştirilmiş bir stratejiydi.

Türkler ile temas kurmalarında yadsınamaz bir faktör olan bu stratejiyle Sovyet temsilcileri, “kazan-kazan politikası” çerçevesinde Millî Mücadele hareketinin başarılı olmasını sağlayarak, İtilaf Devletlerinin güney bölgelerine ve Kafkasya'ya muhtemel saldırılarını, aynı güçlerle çatışma halinde olan bağımsız bir Türkiye'nin yaratmış olduğu coğrafi set ile koruma altına almayı amaçlamıştır. Anadolu coğrafyasının sahip olduğu stratejik özelliklerin farkındalığı ile geliştirilen bu stratejik yaklaşımın Bolşevikler açısından bir diğer önemli avantajı da yeni ve dost bir devlet üzerinden rejimlerini daha güneye ihraç etme fırsatı yakalayacak olmalarıydı. Söz konusu rejim ihracını ise yine Türklerin İslam dünyası üzerindeki prestijini kullanarak yapacaklardı.

Sovyet temsilcileri yapmış oldukları çağrılarını sadece emperyalistlerin hâkimiyet altına almak istedikleri bölgelerdeki uluslar için değil aynı zamanda emperyalist devletlerin kendi ülkelerindeki ulusları da mevcut iktidarlara karşı ihtilal çıkarmaya teşvik etmek için propaganda aracı olarak kullanmıştır. Bu durum Bolşeviklerin bir yandan emperyalist devletleri zor durumda bırakarak, kendi rejimlerine yönelik tehditlerini ortadan kaldırmayı diğer taraftan da dünya ihtilalini gerçekleştirmek için uygun zemini oluşturmayı amaçladıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla Bolşeviklerin söz konusu iş birliği çağrılarını ya da söylemlerinin kendi rejimlerini meşrulaştırmak adına tasarlanmış rasyonel politikalar olduğu söylenebilir.

“Emperyalizm ile Bolşevizm” arasında bir çıkış yolu arayan Millî Mücadele hareketi temsilcileri kendi menfaatlerine uygun olduğu için Bolşeviklerin temas girişimlerine olumlu karşılık vermiş ve onlara yaklaşmıştır; zira yeterli silah,

---

ertelemelerine ve kısa süreli de olsa tavırlarını değiştirmelerine sebep olmuştur. Fakat Bolşevikler bahsi geçen süreçte menfaatlerinin ağır basmasından dolayı Türkler ile ilişkilerini ön planda tutmuş, Türklerle dirsek çevirmeyi göze alamamıştır.

cephane ve maddi güçten yoksun olan millî hareketi organize etmek için gerekli kaynakların temin edilebileceği en uygun seçenek Sovyet Hükûmeti'di. Dolayısıyla Havza Görüşmesi ile ilgili tartışmaların izini de bu bağlamda takip etmek gerekir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları ve Resmi Yayınlar

Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politiçeskoj İstorii (RGASPI) (Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivi)

RGASPI, F: 85, Op: T, D: 25, L: 1

RGASPI, F: 85, Op: T, D: 97, L: 2

RGASPI, F: 85, Op: T, D: 96, L: 5

RGASPI, F: 85, Op: T, D: 61, L: 9

RGASPI, F: 85, Op: T, D: 61, L: 14

RGASPI, F: 85, Op: T, D: 61, L: 15

RGASPI, F: 85, Op: T, D: 97, L: 16

RGASPI, F: 85, Op: T, D: 61, L: 29

RGASPI, F: 85, Op: T, D: 61, L: 32

RGASPI, F: 85, Op: T, D: 61, L: 95

RGASPI, F: 159, Op: 2, D: 57, L: 1

RGASPI, F: 159, Op: 2, D: 57, L: 2

RGASPI, F: 159, Op: 2, D: 57, L: 2 arka sayfa

RGASPI, F: 159, Op: 2, D: 57, L: 3

RGASPI, F: 159, Op: 2, D: 57, L: 7

RGASPI, F: 159, Op: 2, D: 57, L: 8

RGASPI, F: 159, Op: 2, D: 57, L: 88

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE), *İstiklal Harbi Kataloğu* (İSH)

ATASE, İSH, Kutu No: 913, Gömlek No: 55, Belge No: 1, (24 Mart 1337/1921)

ATASE, İSH, Kutu No: 645, Gömlek No: 2, Belge No: 3, (4 Ağustos 1337/1921)

ATASE, İSH, Kutu No: 671, Gömlek No: 37, Belge No: 3, (12 Ocak 1337/1921)

ATASE, İSH, Kutu No: 911, Gömlek No: 12, Belge No: 1, (7 Eylül 1336/1920)

Dokümanı Vneşney Politiki SSSR (1959/1958) Tom 1/2, Gosudarstvennoye Izdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva.

TBMM Gizli Celse Zabıtları Devre: 1, Cilt: 1, İçtima: 1, (3 Temmuz 1336/1920)

Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye, (5 Ekim 1920)

Vatan, (20 Mayıs 1976)

Kitap ve Makaleler

ADA Turhan (2018) Rus-Batı Rekabetinin Odak Noktasındaki Anadolu ve Ankara Hükûmeti'nin Sovyet Politikası, *Belleten*, Cilt 82, Sayı 295, s. 1077-1151.

AHMET İZZET PAŞA (2017) *Feryadım*, Cilt 2, İkinci Baskı, (Haz.) Süheyl İzzet Furgaç –Yüksel Kanar, Timaş Yayınları, İstanbul.

AKAL Emel (2013) *Millî Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

----- (2008) “Rusya’da 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerinin Türkiye’ye Etkileri/Yansımaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 8, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 114-137.

ALLEN W E D ve MURATOFF Paul (1953) *Caucasian Battlefields A History of The Wars On the Turco-Caucasian Border 1828-1921*, Cambridge University Press, London.

ALSAN Cevdet (1976) *Türk-Sovyet Halklarının Kardeşliği*, Sorun Yayınları, İstanbul.

ARİF CEMİL (DENKER) (1992) *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, (Haz.) Yücel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul.

ARMAOĞLU Fahir (1970) 1920 Yılında Millî Mücadele ve Sovyet Rusya, *VII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt 2, Ankara, s. 893-900.

ASLAN Betül (2010) Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma, *Atatürk Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, s. 29-63.

ASLAN Yavuz (1997) *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ATATÜRK Kemal (2017) *Nutuk 1919-1927*, Otuzuncu Baskı, (Yay. Haz.) Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (2006) Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

AYDEMİR Şevket Süreyya (2011) *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, Yirmi Sekizinci Baskı, Cilt 2, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- Balakesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)* (2014) Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- BAYTAL Yaşar (2018) Osmanlı Basınında 1917 Bolşevik İhtilali, *History Studies, Cilt 10, Sayı 5, s. 1-15*.
- BAYUR Hikmet (1971) Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Baş Dışarda Akımlar, *Bellekten*, Cilt 35, Sayı 40, s. 587-654.
- BEKCAN Umut (2013) Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 68, No 4, s. 73-102.
- BİLGE A Suat (1992) *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- BUDYONNIY Semyon Mihayloviç (1958) *Proydenny Put*, Voennoye İzdatelstvo, Moskva.
- CARR Edward Hallett (1952) Radek's 'Political Salon' in Berlin 1919, *Soviet Studies*, Cilt 3, No 4, s. 411-430.
- (2015) *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923*, Cilt 3, İkinci Baskı, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.
- (2016) *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923*, Çev. Orhan Suda, Cilt 1, Metis Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul.
- CEBESOY Ali Fuat (2002) *Moskova Hatıraları Millî Mücadele ve Bolşevik Rusya*, (Haz.) Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul.
- (2010) *Millî Mücadele Hatıraları*, İkinci Baskı, Temel Yayınları, İstanbul.
- DEGRAS Jane (1951) *Soviet Documents on Foreign Policy 1917-1924*, Vol. 1, London.
- DERMAN Giray Saynur (2020) TBMM Dönemi Türk Sovyet İlişkileri ve SSCB Dış Politikası (1917-1925), *Yeni Türkiye: TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı II*, Sayı 112, s. 5-19.
- ERDAŞ Sadık (2017) Türk-Sovyet İlişkilerinin İlk yılı ve İki Kararname, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Sayı 26, s. 67-90.
- ERİKAN Celal (2018) *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, (Haz.) Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- FISCHER Louis (1930) *The Soviets In World Affairs*, Vol. 1, London.
- GORKİY M vd (2012) *1917 Sovyet Devrimi*, Cilt 1, Çev. Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayınları, İstanbul.
- GÖKAY Bülent (2006) *Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye*, İkinci Baskı, Çev. Sermet Yalçın, Agorakitaplığı, İstanbul.

- GÜNAY Nejla (2019) Bolşevik İhtilali'nin Ardından Osmanlı Devleti'nin Rusya'daki Yeni Rejime Bakışı, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 35, Sayı 100, s. 353-376.
- GÜNDÜZ Ahmet (2005) 1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 5, s. 1-12.
- GÜRÜN Kamuran (2010) *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- HARRİS George S (1979) *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- İLERİ Rasih Nuri (2014) *Atatürk ve Komünizm*, Yedinci Baskı, Scala Yayıncılık, İstanbul.
- İvan Osipoviç Kolomiytsev (1971) *Diplomaticheskiy Slovar*, Tom 2, İzdatelstvo Politicheskoy Literaturı, Moskva, s. 79.
- KANDEMİR Feridun (1966) *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul.
- KARABEKİR Kazım (2014) *İstiklal Harbimiz*, Cilt 1/2, Beşinci Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KARPAT Kemal H. (2014) *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Dördüncü Baskı, (Haz.) Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KAZEMZADEH Firuz (1951) *The Struggle For Transcaucasia (1917-1921)*, Philosophical Library, New York.
- KILIÇ Selami (Basım Tarihi Yok) *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu Brest- Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917 – 3 Mart 1918)*, Ülke Kitapları, İstanbul.
- KLYUÇNİKOV Yuriy Veniaminoviç i SABANİN Andrey (1926) *Mejduradnoya Politika Noveyşego Vremeni v Dogovorah, Notah i Dekleratsiyah*, Çast 2, İzdanie Litizdata NKİD, Moskva.
- KOCABAŞOĞLU Uygur ve BERKE Metin (2018) *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KURAT Akdes Nimet (2011) *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KÜÇÜK Evren - BEKAR Nurgül (2019) Türk Diplomatlarının Bakış Açısıyla Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1925), *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 74, Sayı 1, s. 163-192.

- LENİN V İ (1974) *Polnoye Sabraniye Soçineniy*, Tom 35, İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva.
- (2014) *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, Çev. Muzaffer Erdost, On İkinci Baskı, Sol Yayınları, Ankara.
- LEWİN Moshe (2020) *Sovyet Yüzyulu*, Beşinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- LİEBMAN Marcel (2017) *Rus Devrimi Bolşevik Zaferinin Kökenleri, Aşamaları ve Anlamı*, Çev. Samih Tiryakioğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- MANDEL Ernest (1997) *Ekim 1917: Darbe mi Sosyal Devrim mi? Rus Devriminin Meşruiyeti*, Çev. Oktay Emre, Yazın Yayınları, İstanbul.
- MERAM Ali Kemal (1969) *Türk Rus İlişkileri Tarihi*, Kıtış Yayınları, İstanbul.
- MİLLER A (1941) İstoriya Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy, *İstoriçeskij Jurnal*, İzdatelstvo Pravda, Kniga 10-11, s. 100-109.
- MİLLER A F (1957) Burjuazno-Natsionalnaya Revolyutsiya V Turtsii, *Sovetskaya Rossiya i Kapitalistiçeskij Mir V 1917-1923 gg.*, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva, s. 578-585.
- MURGUL Yalçın (2017) Osmanlı Devleti için Bolşevik İhtilali Neyi İfade Ediyordu?, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Sayı 26, s. 4-36.
- (2018) “Mustafa Suphi’nin Hayatına Dair Bazı Notlar”, *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı 46, s. 381-405.
- MÜDERRİSOĞLU Alptekin (2013) *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, İkinci Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul.
- OKYAR Fethi (1980) *Üç Devirde Bir Adam*, (Haz.) Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- ORBAY Rauf (1993) *Cebennem Değirmi Siyasi Hatıralarım*, Cilt 1, Emre Yayınları, İstanbul.
- ÖZ Baki (2014) *Atatürk’ün Anadolu’ya Gönderiliş Olayının İç Yüzü*, Dördüncü Baskı, Can Yayınları, İstanbul.
- ÖZALP Kazım (1988) *Milli Mücadele 1919-1922*, Cilt 1, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- PERİNÇEK Mehmet (2014) *Atatürk’ün Sovyetlerle Görüşmeleri Sovyet Arşiv Belgeleriyle*, Dördüncü Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- REED John (2017) *Dünyayı Sarsan On Gün*, Çev. Rasih Güran, Yordam Kitap, Altıncı Baskı, İstanbul.
- ROBİNOWİTCH Alexander (2010) *Bolşevikler İktidara Geliyor Petrograd’da 1917 Devrimi*, Çev. Levent Konyar, Yordam Kitap, Birinci Baskı, İstanbul.
- ROSENBERG Artnur (2014) *Bolşevizm Tarihi*, Çev. Levent Konca, Habitus Yayınları, İstanbul.

- RUSSELL Bertrand (2016) *Bolşevizmin Pratiği ve Teorisi*, bgst Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN Enis (2005) *Diplomasi ve Sınır Gümrü görüşmeleri ve Protokolleri-1918*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- ŞAMSUTDİNOV Abdula Mardanoviç (2010) *Bir Sovyet Tarihçisinin Gözüyle Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı (1918-1923)*, Çev. Ataol Behramoğlu Dördüncü Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- SARINAY Yusuf (1986) “Millî Mücadele’de Türk-Sovyet Münasebetleri”, *On dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s. 200-218.
- SELEK Sebahattin (1987) *Anadolu İhtilali*, Cilt 2, Sekizinci Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul.
- SONYEL Salahi R (2014) *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Dördüncü Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- (2012) *Kayıp Yıllar*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- SORGUN Taylan (2010) *Halil Paşa İttihat ve Terakki’den Cumhuriyet’e*, Altıncı Baskı, Destek Yayınevi, İstanbul.
- SÖYLEMEZOĞLU Galip Kemali (1939) *Rusya Tarihi*, Kanaat Kitabevi, İstanbul.
- TANSU Samih Nafiz (2016) *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa*, Onuncu Baskı, Nokta Kitap, İstanbul.
- TEKELİ İlhan ve İLKİN Selim (1980) Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal’in Mektuplaşmaları, *Belleten*, Cilt 44, Sayı 174, s. 301-345.
- TENGİRŞEK Yusuf Kemal (1981) *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- TEVETOĞLU Fethi (1988) *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- TOPRAK Zafer (2017) Vladimir İlyiç Ulyanof (Lenin) ve Türkiye-I Ekim Devrimi ve Osmanlı-Türk Basımında Lenin, *Toplumsal Tarih*, Sayı 287, s. 72-78.
- TUNÇAY Mete (1983) *Bilineceği Bilmek*, Alan Yayınları, İstanbul.
- TÜRKGELDİ Ali (1948) *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- VOLİN (2017) *Bilinmeyen Devrim*, Çev. Erden Akbulut, Birinci Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- WELLS Herbert George (2019) *Gölgeler İçinde Rusya*, Çev. Mert Morali, İthaki Yayınları, İstanbul.
- YALÇIN Hüseyin (2002) *Cahit İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, (Haz.) Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul.

- YERASİMOS Stefanos (1979) *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden ‘Millî Mücadele’ye*, Gözlem Yayınları, İstanbul.
- YÜCEER Saima (2016) *Millî Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, İkinci Baskı, Sentez Yayıncılık, İstanbul.
- ZÜRCHER Erik Jan (2013) *Millî Mücadele’de İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salihoglu, Sekizinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul..